

Některé psychodiagnostické nástroje a jejich možné využití v souvislosti s vývojem dítěte a jeho připravenosti na školu (či zvládnání školní zátěže)

VÝVOJOVÉ ŠKÁLY

Gesellovy vývojové škály: nejrozšířenější obecná vývojová metoda. Na základě pozorování a analýzy filmových záznamů chování dětí sestavil vývojové tabulky určující charakteristické chování dětí pro každý vývojový stupeň a určil základní principy časného vývoje. Za hlavní faktor raného vývoje považoval maturaci (pro rozvoj jednotlivých dovedností je nejdůležitější podmínkou dostatečná úroveň zralosti). Vývoj chování postupuje v zákonité sekvenci, kdy urč. stupeň dosažené zralosti je nutným předpokladem pro objevení nových forem chování; vývojové sekvence v každé oblasti chování jsou u všech dětí stejné, ale tempo vývoje různé. Účelem vyšetření je diagnostika poruch vývoje, informace o temperamentu, o dovednostech sociálních, o emoční stabilitě, frustrační toleranci a o povaze vztahů dítěte s rodiči. Škála je v novější podobě určena pro vyšetření dětí od 4 týdnů do 36 měsíců věku.

Položky testu jsou rozděleny do 5 oblastí: *adaptivní chování* (vývoj zrakového vnímání, vývoj permanence objektu, vývoj kresby, manipulace s drobnými předměty), *hrubá motorika* (tělesná pohyblivost – vývoj sezení, lezení, zvedání hlavičky; kvalita pohybu, asymetrie v reakcích, třes..), *jemná motorika* (jemná pohybová koordinace při manipulaci s předměty, kvalita úchopu), *řeč* (pozorovány viditelné a slyšitelné formy komunikace, porozumění gestům a řeči druhých lidí), *sociální chování* (posuzováno je postupné získávání různých soc. návyků – krmení, oblékání, hygiena). Vyšetření začínáme na věkové úrovni odpovídající chronologickému věku dítěte. *Klíčové věky* – podstatná stadia zralosti dítěte, která tvoří referenční body při vyšetření. Klíčové období je období, v němž jsou určité podstatné vzorce chování nejvýraznější nebo období, kdy se určité chování mění v jiné, složitější. *Zóna zralosti* – delší vývojové období, které koresponduje s klíčovými věky a je určující pro počáteční pozici dítěte při vyšetření i pro celkovou doporučenou sekvenci postupu vyšetření (zóna lehu na zádech). *Bazální věk* – úroveň, na které dítě všechny úkoly splnilo, *strop* – úroveň, nad kterou již dítě žádný z úkolů adekvátně nesplní. Vývojová úroveň dítěte v jednotlivých oblastech je stanovena na základě rozložení splněných a nesplněných položek. Pro každou z 5 oblastí pak stanovíme vývojovou úroveň, kterou dané dítě dosahuje. Nutné je kvantitativní i kvalitativní hodnocení zralosti dítěte a jeho projevů chování. Závěrem

je určení celkového vývojového kvocientu jako odhadu celkového intelektového potenciálu. Celkový vývojový kvocient = (celkový vývojový věk : chronologický věk) × 100.

INTELIGENČNÍ TESTY

Stanford-Binetova zkouška: základní psychologická zkouška určená k hodnocení stupně intelektového vývoje dětí. Binet byl první, kdo se zaměřil na hodnocení celku myšlenkových procesů a ne jen na měření dílčích psychických funkcí. Test zahrnuje velké množství velmi heterogenních úkolů. Škála je založena na vývojovém principu, užívá věkové standardy výkonů. Důležitá je správná volba úrovně, na níž testování začínáme (dítě musí k zvládnutí problému vynaložit určité mentální úsilí, ale nesmí mít dojem, že úkol nelze zvládnout). Vyhodnocování – za každý splněný úkol započítáváme 1 nebo 2 měsíce mentálního věku, které přičítáme k bazální úrovni, celkové IQ nezískáme výpočtem poměru mentálního a chronologického věku, ale pomocí převodních tabulek. Zkouška je spolehlivým nástrojem, administrace je snadná, úkoly se rychle střídají a děti zaujmou. Test nelze použít pro děti se smyslovými poruchami nebo poruchami řeči. Kvalitativně se analyzuje: schopnost logického myšlení, úroveň řeči, paměťové složky, pozornost dítěte, úroveň sociálního porozumění, specifické obtíže zrakové percepce, úroveň jemné motoriky a vývoj senzomotorických dovedností.

Wechslerovy zkoušky inteligence: Wechsler uvažoval o inteligenci jako o složité globální funkci, která je složena z řady dílčích vzájemně nezávislých schopností, které nemusejí být rovnoměrně rozloženy. Do inteligence zahrnuje i faktory mimointelektové. Všeobecná inteligence není v jeho pojetí totožná s intelektem. V každém testu inteligence se projeví i osobnostní rysy. Celkové IQ představuje index všeobecné mentální schopnosti. Je konstruováno jako IQ deviační, které vyjadřuje pozici jedince v jeho věkové skupině.

PDW – Pražský dětský Wechsler: položky upraveny tak, aby odpovídaly našemu kulturnímu prostředí. Slovník je novým testem (základní Wechslerovy principy v něm zůstaly zachovány), pro nejmladší děti je použitelnost zkoušky omezena, pro děti školního věku je PDW jednou z nejlepších metod. Dětské varianty Wechslerových testů vznikly úpravou zkoušky pro dospělé a jsou pro menší děti méně přitažlivé a motivující; nevýhodou je i zkuškový přístup, kdy postupujeme od

jednoduchých otázek ke stále těžším a složitějším (unavuje a nudí nebo vzbuzuje strach ze selhání vedoucí k nejrůznějším obranám, což zkreslí výsledek testu).

Obrázkový inteligenční test (J. A. Stuart): jde o krátký neverbální test, který obsahuje 3 typy úkolů: **eliminace** (vyloučení obrázku, který k ostatním logicky nepatří), **řady** (vyžadují pochopení logické následnosti nebo principu střídání), **obrázkové analogie**. Kromě schopnosti neverbálního úsudku a tvoření vztahů vyžaduje i dostatečnou zralost vizuální percepce. Je použitelný dětí s poruchami řeči a poruchami motoriky.

PERCEPČNÍ TESTY (speciálních schopností, znalostí a dovedností)

Reverzní test (Edfeld): test zaměřen na hodnocení určité složky zrakové percepce, pomocí něj lze zjistit úroveň zralosti zrakového vnímání dítěte, jeho schopnost diferencovat obrácené a otočené tvary (nahore-dole, vpravo-vlevo) a drobné tvarové rozdíly detailů obrazce. Součástí testu je testovací sešit s dvojicemi různých obrazců – dítě má označit ty dvojice obrazců, které se nějakým způsobem liší (nejsou stejné). Za každou správnou odpověď získá 1 bod, na základě celkového počtu bodů lze určit, na jaké vývojové úrovni je zraková percepce dítěte. Test může být užitečný pro posouzení školní zralosti, pro diferenciální diagnostiku specifických poruch učení a pro vyšetření dětí s ADHD syndromem.

Vývojový test zrakového vnímání: vytvořen pro účely hodnocení úrovně zrakového vnímání dětí, které měly nějaké potíže v učení. Metoda je členěna do subtestů, které lze použít i samostatně. Součástí testu je testovací sešit, záznamový arch, demonstrační karty (na nich je trojúhelník, čtverec a další tvary) a 3 šablony k vyhodnocení výsledků + obyčejné i barevné tužky. Subtesty měří dílčí schopnosti: **vizuomotorická koordinace** (spojování bodů), **figura-pozadí** (dítě má hledat určitý obrazce překryté pozadím vzrůstající komplexnosti), **konstantnost tvaru** (dítě má rozeznat určité geometrické tvary, které se liší velikostí, odstínem, vnitřním vzorkem a polohou v prostoru), **poloha v prostoru** (dítě má rozlišit, které tvary jsou obrácené a otočené), **prostorové vztahy** (dítě má obkreslit určité geometrické tvary, které jsou zakresleny do soustavy teček). Všechny dílčí schopnosti, které jsou nezbytné pro splnění testových úkolů, jsou potřebné i pro školní práci. Součet bodů v jednotlivých subtestech se převádí na vážené skóry a ty jsou převedeny pomocí tabulek na tzv. percepční kvocient (lze vytvořit profil percepčních schopností dítěte).

Test je zaměřen na posouzení školní zralosti a pro diferenciální diagnostiku specifických poruch učení.

Zkouška sluchové diferenciaci (Wepman): zkouška slouží k posouzení schopnosti dětí sluchově rozlišovat zvuky mluvené řeči. Dítě má rozlišovat, zda dvojice bezsmyslných slov je stejná, či nikoli. Podněty se mohou lišit nanejvýš v jedné hlásce. Doporučuje se uvést zkoušku jako hru, kterou si teď zahrajeme. Hodnocení je pouze kvalitativní. Metoda je vhodná jako součást testové baterie, hodí se k diagnostice školských potíží a jako podklad pro volbu adekvátních nápravných cvičení.

Zkouška sluchové analýzy a syntézy: metoda je určena k hodnocení úrovně schopnosti rozkládat slova na hlásky a naopak, z hlásek skládat slova. Test je určen k diagnostice poruch čtení a psaní. Ve zkoušce sluchové analýzy má dítě poznat, z jakých hlásek je dané slovo složeno a určit jejich správné pořadí. Ve zkoušce sluchové syntézy má dítě z izolovaně prezentovaných hlásek složit slovo. Je možné využít kvalitativní analýzy a zaměřit se na zjištění nejčastějšího typu chyb, tj. hláskových skupin, které mu činí největší potíže. Hodí se pro diagnostiku školní zralosti, pro vyšetření dětí školsky neúspěšných a dětí s podezřením na specifickou poruchu učení. Dá se použít i u dětí s organickým postižením CNS.

TESTY MOTORICKÝCH SCHOPNOSTÍ A LATERALITY

Škála Oseretzkého: určena pro posouzení adekvátnosti motorického vývoje. Oseretzký považoval za důležité ukazatele motorického vývoje koordinaci, přesnost a spojení různých pohybů. Zkouška obsahuje takto zaměřené položky. Pro každou věkovou kategorii je určeno několik úkolů, které má dítě tohoto věku splnit. Zkouška umožňuje posoudit úroveň dílčích pohybových kompetencí – měří hrubou i jemnou motoriku. Dítě plní podle specifických instrukcí různé pohybové úkoly stoupající obtížnosti. A každý splněný úkol získá určitý počet bodů. Součet bodů slouží k výpočtu 3 skóre: **komplexní skóre hrubé motoriky** (hodnotí pohyby ramen, trupu, nohou), **komplexní skóre jemné motoriky** (hodnotí pohyblivost prstů, rukou a předloktí), **celkový skóre** je součtem všech získaných bodů a převádí se na vážené skóre. Používá se u dětí s podezřením na opoždění motorického vývoje.

Orientační test dynamické praxe (OTDP): screeningový test primárně zaměřen na identifikaci dětí s nějakým motorickým, resp. Komplexním opožděním; teoretickým

základem je neuropsychologická diagnostická metodika Luriji. Test se skládá z položek zaměřených na pohyby rukou, nohou, jazyka. Dítě napodobuje určité pohyby, které mu examinátor předvádí. Při prezentaci úkolu je nutné vyhnout se podrobnější verbální instrukci, test klade důraz na napodobení předvedeného pohybového úkonu. Test je určen k posouzení přesnosti unilaterálních či bilaterálních pohybů horní a dolních končetin a pohybů jazyka. Výsledky lze hodnotit kvalitativně, analýzou nesplněných položek, tedy vymezit postižené oblasti motoriky. Hodí se pro vyšetření školní zralosti a pro diagnostiku motoricky postižených dětí.

Zkouška laterality: praváctví a leváctví není oddělenou vlastností, ale vytváří určité kontinuum, v němž lze rozlišit jedince s preferencí jednoho z párových orgánů. K lateralizaci dochází postupně – základem je funkční i strukturální diferenciací jednotlivých oblastí obou mozkových hemisfér. Dosažení určitého stupně lateralizace je důležitým vývojovým mezníkem, který se projeví nejen rozvojem motoriky končetin, ale má svůj význam i pro rozvoj řečových dovedností a pro úspěšné zvládnutí čtení a psaní. Zkouška je zaměřena na hodnocení laterality horních a dolních končetin, očí a uší. Vyšetřované dítě má pomůcky ve stejném dosahu pro obě ruce, by nebylo stimulováno k preferenčnímu používání jedné končetiny. Každý úkol má specifickou instrukci. Souhrn získaných výsledků slouží jako základ pro výpočet koeficientu pravorukosti + doplnění o rozhovor s rodiči i dítětem, co kterou rukou obvykle dělá, které dává přednost. Další variantou souhrnného hodnocení je určení typu laterality – tento výpočet vyjadřuje vztah mezi funkční dominancí ruky a oka. Děti s tzv. *zkříženou lateralitou*, tj. odlišnou dominancí ruky a oka, mívají potíže ve čtení i v různých činnostech vyžadujících senzomotorickou koordinaci. Používá se při sporných případech školní zralosti a při podezření na neurologické postižení.

TESTY POZORNOSTI

Test cesty: slouží k posouzení psychomotorického tempa, zrakové percepce, vizuomotorické koordinace a pozornosti. Podmínkou jeho použití je dobrá znalost písmen a číslic – lze tedy použít až u školáka. Má 2 části: **a)** testovací listy s vytištěnými čísly, které má dítě spojovat; **b)** obsahuje složitější úkoly s čísly a písmeny, dítě musí přesunovat pozornost z číselné řady na abecedu a naopak. Dítě kreslí čáru od 1 ke 2, od 2 ke 3 nebo od 1 k A, od A ke 2. Měří se čas potřebný ke

splnění úkolu. Lepší výkon je chápán jako ten rychlejší a s menším počtem chyb. Je možné sledovat křivku výkonu, míru unavitelnosti a odolnosti k zátěži.

TESTY PAMĚTI

Bentonův test: metoda určená pro diagnostiku poruch vizuální pozornosti a paměti. Test má 2 formy: **kresebnou**, kdy dítě reprodukuje předložené obrázky, a **pasivně selektivní**, kdy pouze vybírá ze 4 alternativ tu, kterou považuje za totožnou s předlohou (tato varianta se používá, když dítě selhává v první variantě). Reprodukované obrázky jsou hodnoceny z hlediska jejich správnosti, resp. přesnosti. Hodnocení nebere v úvahu úroveň kreslířských dovedností, spíše jde o zachycení podstatných znaků předlohy. Počet chyb je dalším posuzovacím kritériem, kdy jde o analýzu jejich kvality. Lze ji použít k hodnocení celkového vývoje.

Paměťový test verbálního učení: zkouška je zaměřena na bezprostřední vybavení slov, která jsou dítěti předčítána, hodnotí se i výkon, krátce oddáleném vybavení po interferenci, která představuje jeden pokus z další sady, oddálené vybavení po intervalu 30 min. metoda obsahuje 3 sady 15 obecně známých slov. Předpokládá se, že úroveň paměťových výkonů by měla v průběhu jednotlivých pokusů vzrůstat. Vždy jsou probandovi přečtena slova z určité sady, která má opakovat a některá z nich poté opakuje po daném časovém odstupu. Sečtením správných odpovědí získáme hrubý skór krátkodobé verbální paměti.

HODNOCENÍ ŘEČI A JAZYKOVÝCH SCHOPNOSTÍ

Obrázkově-slovníková zkouška: test obsahuje 30 barevných obrázků, na nichž jsou zobrazeny různé věci, zvířata i činnosti. Zkouška je určena k hodnocení kvality pasivního slovníku, tj. znalostí názvů určitých konkrétních objektů či situací. Užitečné je sledovat, jak dítě na tyto situace a obrázky reaguje a jak se jeho chování mění v průběhu času. Za každou správnou odpověď získává bod, celkový součet představuje hrubý skór převáděný pomocí percentilových tab. na vážený skór. Pro kvalitativní hodnocení je vhodné analyzovat položky, které dítě nedokázalo pojmenovat. Test je vhodný pro hodnocení slovní zásoby dětí výchovně zanedbaných, z jiné jazykové oblasti či mentálně postižených.

DIAGNOSTIKA ŠKOLNÍCH SCHOPNOSTÍ A DOVEDNOSTÍ

Zkouška čtení (Matějček): dovednost čtení je velmi důležitým předpokladem pro další vzdělávání, nedostatky ve čtení mohou být příčinou generalizovaného školního neúspěchu. Zkouška slouží k hodnocení rychlosti, přesnosti a porozumění čtenému textu. Zkouška obsahuje 8 standardizovaných textů stoupající obtížnosti, 1 z nich je uměle vytvořen, podobá se českému textu, ale z hlediska obsahu je nesmyslný. Tento umělý text slouží ke zhodnocení míry významu porozumění čtenému sdělení pro rychlost a kvalitu čtení. Existuje kontrolní text, kde je uveden i počet slov v každém řádku, ten usnadní hodnocení chyb i počítání přečtených slov. Dítě má text přečíst, jak nejlépe dovede, když dočte je požádáno, aby řeklo, o čem článek byl. Na konci se zeptáme, jak se mu četlo. Zkouška by měla být součástí vyšetření školsky neúspěšných dětí, doporučuje se u dětí s nižší úrovní inteligence, výchovně zanedbávaných a u dětí s podezřením na dyslexii.

Kalkulia – zkouška matematických schopností: snaží se zjistit úroveň předpokladů k rozvoji matematických schopností, bez ohledu na aktuální vědomosti a dovednosti. Proto jsou zde zařazeny úkoly, v nichž se manipuluje se symboly čísel a nikoli s čísly samotnými. Testový materiál tvoří záznamový list s úkoly, jejichž základem je 100 kroužků, některé z nich jsou začerněny. Úkolem je zjistit počet černých kroužků, ale nemá postupovat tak, aby je pouze spočítal, ale má se pokusit najít nějaké pravidlo, na jehož základě by je mohl sečíst co nejrychleji. Proto musí vzít dítě v úvahu způsob jejich uspořádání. Zkouška je časově limitována. Součet správných řešení je hrubým skórem, které lze převést na známku v rozpětí 1-5 nebo na matematický kvocient, který je alternativou IQ.

Vinelandská škála sociální zralosti: tvoří ji okruhy různých pozorovatelných aktivit, které slouží k orientačnímu posouzení úrovně sociálních kompetencí. Škálu tvoří soubor položek, rozdělených do 8 kategorií, které jsou všechny nějakým způsobem zaměřeny na posouzení samostatnosti a soběstačnosti jedince. Hodnocení dovedností může vycházet z pozorování reálných projevů posuzovaného dítěte, pokud to není možné, lze použít informace získané od osoby, které dítě zná. Základem hodnocení je posouzení míry úspěšnosti v každé položce. Hodí se pro diagnostiku dětí nějakým způsobem postižených.

KRESEBNÉ TECHNIKY

Kresba lidské postavy: vytvořila Goodenoughová, vycházela z předpokladu, že dětská kresba se zákonitě vyvíjí, její vývoj se projevuje přibýváním detailů, vzrůstající správností a přesností jejího provedení. Zkouška má 2 části: nejprve dítě kreslí mužskou postavu a potom ženskou postavu. Kresba je hodnocena podle položek, které jsou zaměřeny hlavně na zachycení jednotlivých částí těla, oblečení, proporcí apod. Doplňující kresbou je autoportrét – zde se však nehodnotí vývojové aspekty kresby, ale jde o projektivní test dětské osobnosti. Test kresby lidské postavy hodnotí kresbu dle představy, dítě nemá žádnou předlohu. Metoda nevyžaduje žádný specifický testový materiál. Obsahový skór zachycuje kvalitu a počet detailů kresby, formální skór je zaměřen na zpracování tématu – vzájemné proporce jednotlivých částí postavy. Součtem obsahového a formálního skóru získáme celkový skór, manuál obsahuje normy, odlišné pro chlapce a dívky. V kresbě lidské postavy lze nalézt určité znaky, typické pro organické postižení CNS. Test může sloužit ke zhodnocení úrovně senzomotorických dovedností i jako projektivní metoda.

Test hvězd a vln: test grafického vyjádření a projekce, může poskytnout orientační informaci o celkové vývojové úrovni dítěte. Důležitým předpokladem zvládnutí tohoto úkolu je schopnost chápat význam pojmu hvězdy a vlny a ztvárnit tuto představu na konkrétním prostoru. Dítě kreslí z paměti, podle svých představ a fantazie (využívá svou tvořivost + kognitivní schopnosti) hodnocení kresby je zaměřeno na takové znaky jako je tvar, pohyb a prostor. Důležitým hodnotícím kritériem je charakteristika čar a jejich narušení. Testový materiál se skládá z formuláře s černě natištěným rámečkem, do něhož má dítě nakreslit svůj obrázek. Jsou požádány, aby nakreslily „Hvězdy nad vlnami“. Test lze použít pro zhodnocení celkové vývojové úrovně, pro posouzení grafomotorických schopností. Hodnotí se formální zpracování kresby a správnost představy. Hodnotí se vyspělost představy, a zda je mezi hvězdami a vlnami odpovídající prostorový vztah.

Test stromu (autorem Koch) patří do skupiny kresebných projektivních metod. Základní hypotéza testu spočívá v představě, že kresba stromu je symbolickým ztvárněním sebe sama. Jedinec tak vyjadřuje v kresbě stromu svou často neuvědomovanou či nevědomou představu o sobě a o svém postoji k vnějšímu světu. Prostřednictvím kresby lze diagnostikovat některé osobnostní vlastnosti. Výhodou je možnost odhalit potlačené a nevědomé stránky osobnosti, které

posuzovaný jedinec často nechce nebo nedovede jinak projevit. Dítě kreslí tužkou na čistý list papíru formátu A4, instrukce zní „Nakresli strom, jaký chceš, jak nejlépe umíš, ale neměl by to být jehličnan nebo palma“. Po skončení se ptáme na podrobnosti. Kresbu je možné hodnotit z hlediska formy (způsobu provedení kresby) tak z hlediska obsahu. Vhodné je postupovat od komplexního dojmu k analýze jednotlivých dominantních znaků a k hledání jejich významu. Hlavním nedostatkem této, i jiných projektivních metod, je značný důraz na subjektivitu interpretace, je zde zvýšené riziko subjektivního zkreslení. Takto získané informace nelze považovat za dostatečně validní, je vhodnější je akceptovat jako pouhé hypotézy, které je třeba ověřit pomocí jiných validních metod.

Literatura:

Svoboda, M., Krejčířová, D., Vágnerová, M. (2001): *Psychodiagnostika dětí a mládeže*. Praha: Portál.